

М.С. Осипенко *

СААДАЧНІ ТРІЙНИКИ-РОЗПОДІЛЬНИКИ ЗОЛОТООРДИНСЬКОГО ЧАСУ

У статті розглядається питання функціонального застосування трійників-розподільників золотоординського часу, а також вводиться в науковий обіг раніше не опублікований матеріал із зібрань Національного музею історії України. Здійснена спроба систематизації розподільників на основі їхньої орнаменталізації та складена карта поширення аналогічних знахідок.

К л ю ч о в і с л о в а: трійник-розподільник, саадак, кочовики, Золота Орда.

Наявність допоміжних стрілкових (саадачних) поясів у монголів підтверджується давньоперськими, китайськими, японськими та іншими мініатюрами того часу, хоча серед археологічного матеріалу — це відносно поодинокі знахідки (рис. 1) (Rauch 2013, р. 106). Використання таких поясів кочовиками пізнього середньовіччя було давньотюркською традицією (Кубарев 2005, с. 97). Практична відсутність саадачних наборів у похованнях золотоординського часу свідчить, скоріш за все, про їхню цінність, а не про ступінь збереженості артефактів у пам'ятках (Худяков 1991, с. 128—129). Згідно спостережень Г. Кубарева, до складу стрілкового поясу входили наступні складові: розподільники, сагайдачні крюки та, іноді, невеликі пряжки. Самі ж розподільники могли бути різних форм — від кованих кілець з обіймицями до відлитої з кольорового металу фігурних блях з трьома чи чотирма отворами (Кубарев 2005, с. 94).

Серед трійників-розподільників, що зберігаються в археологічних колекціях НМІУ, ряд предметів належить пізньосередньовічним кочовикам. Отож, переходимо до їхнього розгляду.

Перший розподільник **Інв. № В1554** походить з округи Пастирського городища як випадкова знахідка, куплена у місцевих селян Б. Ханенком на початку ХХ ст. (Ханенко, Ха-

ненко 1901, табл. ХІ, 282). Виріб — це кругла бляха діаметром 5,6 см, її центральна частина опукла, підтрикутної форми. На вершинах трикутника розміщені напівсфери з радіальними рифленнями, що виступають за діаметр кола. Орнамент являє собою описаний насічками круг, що імітує солярний знак (багатопроменеву зірку). Між сторонами трикутника та зовнішнім овалом розміщені отвори — $2,3 \times 0,8$ см (рис. 2, 1) (Приходнюк 2005, с. 47).

Другий трійник **Інв. № В1556 (Ст. № 9091 (?))** був знайдений у 1905 р. у Черняхіві під час археологічних робіт, які проводив В. Хвойка. Надійшов до фондів Київського художньо-промислового і наукового музею як дар від меценатів Е. Терещенка та Б. Ханенка. Виріб являє собою округлу опуклу бляху 4,8 см в діаметрі. На відміну від знахідки з Пастирського, відсутня рельєфність на напівсферах, а орнамент представлений двома колами, що вписані один в одного та розміщені на центральній частині предмету. Дві дуги трійника надломлені, а третя — зігнута. Приблизні розміри отворів — $2,1 \times 0,7$ см (рис. 2, 2).

Ще один розподільник **Інв. № В1557 (Ст. 57876, 10309)** надійшов у 1905 р. до фондів музею як дар С. Могилевцева із розкопок та зібрань В. Хвойки на території Київської, Чернігівської та Полтавської губерній. На самому експонаті розміщена стара етикетка, де вказано, що річ була знайдена в с. Капулівка на Катеринославщині (сучасна Дніпропетровська обл.). Скоріш за все, В. Хвойкою була допущена технічна помилка під час внесення інвентарних записів до археологічного каталогу музею. Інші речі, які походять з Капулівки, також надійшли до музею в 1905 р.

Знахідка являє собою круглу бляху 5,5 см в діаметрі. На відміну від попередніх розподільників, опукла не вся центральна підтрикутна частина, а лише круговий виступ. Виріб тонший у перетині; орнамент відсутній. Розміри отворів становлять $1,9 \times 0,6$ см (рис. 2, 3).

Наступний трійник (**Інв. № В6/78**) був знайдений під час археологічних досліджень

* ОСИПЕНКО Максим Сергійович — науковий співробітник відділу збереження фондів сектору «Середньовічна археологія» Національного музею історії України (НМІУ), osypenko.ms@gmail.com

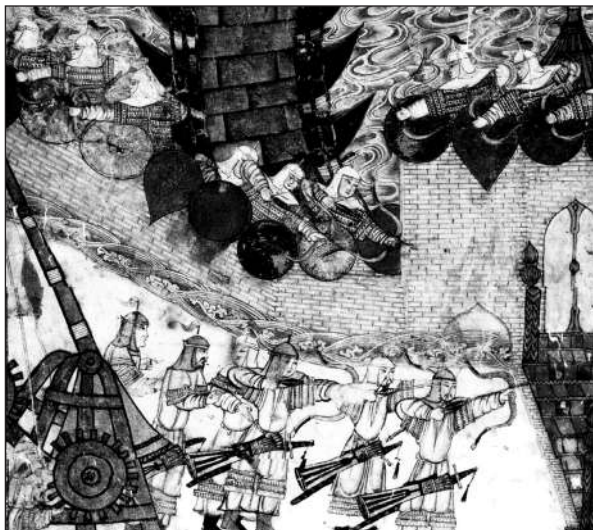

Рис. 1. Зображення монгольських воїнів на давньоперській мініатюрі з Тебризу XIV ст. (за Х. Раухом)

в Києві по вул. Трьохсвятительська у 1946 р. Предмет морфологічно подібний до знахідки з Пастирського і являє собою округлу бляху 5 см в діаметрі з рельєфними напівсферами. Центральна частина підтрикутної форми, але опуклий лише круговий виступ. По центру вміщено восьмиконечну зірку, одна з трьох дуг кола надломлена. Пропускна можливість отворів становить $2,3 \times 0,8$ см (рис. 2, 4).

Згідно архівних даних Київської археологічної експедиції під керівництвом М. Каргера, розподільник був виявлений у перевідкладених культурних нашаруваннях на глибині 0,25 м і не пов'язувався із давньоруським горизонтом (НА ІА НАНУ. — ф. ІА/К. — Од. зб. 1946/17). Можливо, саме тому знахідка не була опублікована в комплексній монографії автора досліджень (Каргер 1958).

Місця знахідок ще двох розподільників невідомі, хоча вони числяться серед старих музейних зібрань до 1941 р., документація з походження яких була втрачена під час Другої світової війни. Розподільник **Інв. № В3865** аналогічний київському трійнику, має 5 см у діаметрі та отвори $2,00 \times 0,65$ см (рис. 2, 5). Інший виріб **Інв. № В3866** морфологічно близький до описаних вище знахідок, але не має такої рельєфної орнаменталії на центральній частині та напівсферах. Орнаменталія представлена отвором-заглибленням та розміщена по центру виробу. Розміри розподільника складають 4,5 см у діаметрі з отворами $1,8 \times 0,6$ см. Також центральна частина розподільника не має такої опуклості як у попередніх трійниках. Пористість металу на одній із дуг вказує на дефект виробництва в процесі лиття. У напівсферах

зроблені невеличкі заглиблення — помітки для отворів. Скоріш за все, тріщина, яка простежується на одній із напівсфер, була наслідком спроби зробити на цьому місці отвір. Також, є всі підстави говорити про пережиток розподільника як підвіски, адже наскрізний отвір має значні затертості (рис. 2, 6).

Розподільник **Інв. № В1161 (И-А. М. ХГУ № 404)** був знайдений у 1927 р. на зольниках с. Новоселівка Нововодолазького р-ну Харківської обл., хоча жодного виду археологічних робіт, впродовж 20—30-х рр. ХХ ст. на цьому місці не проводили¹. Аббревіатура старого музейного шифру вказує на те, що річ належала Археологічному музею Харківського державного університету. Матеріали з цього музею перебували в Києві впродовж 1946—1948 рр., коли відбувалося розподілення повернутих з Уфи евакуйованих колекцій з території УРСР. Скоріш за все, розподільник є випадковою знахідкою виявленою на пам'ятці скіфського часу.

Предмет ідентичний до трійника **Інв. № В3866**, але в перетині має більший вигин. Виріб діаметром 5,0 см з отворами $2,45 \times 0,80$ см (рис. 2, 7). Одна з дуг знахідки втрачена, а інша — тріснута.

Можливо, про вищеперераховані розподільники згадує у своїй праці А. Кірпічніков. Дослідник зазначає, що Г. Корзухіна, на основі своїх замальовок із Державного історичного музею УРСР, повідомила йому про сім розподільників, із яких три знайдені в Києві та області, по одному — з Нижнього Подніпров'я та Харківщини, а місця знаходження ще двох невідомі. Далі вчений підкреслює, що лише один з них опублікований, посилаючись на знахідку із Пастирського городища (Кирпичников 1973, с. 24). За імперським адміністративно-територіальним поділом територія сучасної Черкаської обл., де зараз розташовується с. Пастирське, входила до складу Київської губернії. Відповідно, А. Кірпічніков допустив помилку у співвіднесенні географії поширення трійників-розподільників, пов'язавши територію губернії з межами сучасної області.

Останній трійник-розподільник походить із с. Розпасіївка Троїцького р-ну Луганської обл., був знайдений на присадибній ділянці місцевим селянином Ф. Орловим у 1984 р. (**Інв. № В5051**). Виріб має спільні риси із ки-

¹ Автор висловлює подяку к. і. н. С.І. Заднікову за надану інформацію стосовно старих музейних шифрів та переміщенням колекцій Археологічного музею ХДУ, а також археологічних робіт проведених на Харківщині впродовж 1920—1930 рр.

ївською знахідкою в орнаментациї, але значно масивніший, з більш випуклою та витягнутою, як у пастирської знахідки, центральною частиною. Його розміри складають 5,7 см у діаметрі з отворами 2,3 × 0,7 см. Одна із дуг знахідки тріснута (рис. 2, 8).

Розподільники з колекцій НМІУ хоч і мають морфологічну подібність, але техніка їхнього виготовлення дещо різниться. Так, наприклад, трійники з Капулівки та Новоселівки, окрім центральної частини, пласкі на звороті. В той же час на трійниках із Пастирського, Черняхова, Києва та «підвіски» на напівсферах простежуються невеличкі виступи — залишки ливарного виробництва, які потім зашлифовувалися. А на виробках із Розпасіївки та розподільника невідомого походження, навпаки, присутні заглиблення на напівсферах.

Аналогії трійникам з НМІУ відомі за знахідками з Михайлівки на Черкащині, Горішніх Плавнів (колишній Комсомольськ), Засулля, Шушвалівки та уроч. Маячка-Гора на Полтавщині, балки Майорки на Дніпропетровщині, з Лутиш на Сумщині та Рідківців на Буковині (рис. 3, 1—9; 21—24) (Брайчевський 1952, с. 109, табл. 2, 15; Березовець 1963, с. 197, рис. 25, 3; Пивоваров 2011, с. 35, рис. 8, 2; Калашник, Бовкун 2012, с. 118, Рис. 7, 1—4; Приймак 2014, с. 545, рис. 3). Два розподільники, які зберігаються у фондах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького, мають невідоме походження (Інв. №№ А-4008, А-4029) (рис. 3, 13, 14). Ще дві знахідки були виявлені під час досліджень Глухова і експонуються у вітринах Археологічного музею Національного історико-культурного заповідника, які присвячені пізньому середньовіччю (рис. 3, 15, 16)².

За межами України подібні розподільники виявлені під час археологічних досліджень Пскова, Білярського городища та поселення Аргамач-Пальна-3 з округи Єлецька, РФ (рис. 3, 10—12) (Культура Биляра... 1985, с. 200, табл. LXVI, 1; Лабутина 1994, с. 232, рис. 19, 4; Иншаков, Иншакова 2011, с. 40, 45, рис. 3, 1). Ще чотири трійники були знайдені в Тульській обл. (умовна територія битви 1380 р.) та зберігаються у фондах Військово-історичного та природничого заповідника «Куликово поле» (рис. 3, 16—20) (Інв. №№ А-718/35, А-945, А-122/68, А-946).

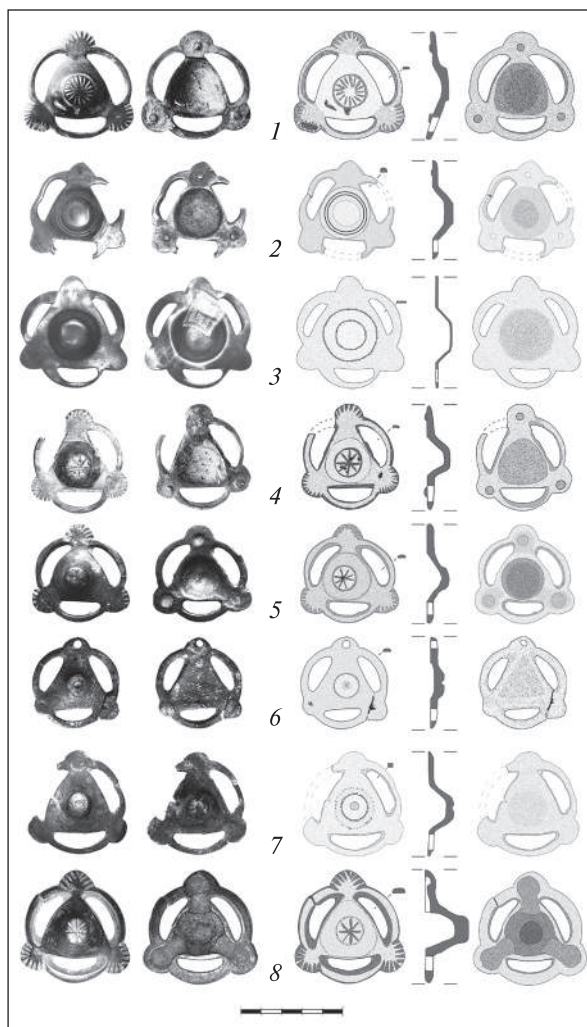

Рис. 2. Трійники-розподільники золотоординського часу із зібрань НМІУ: 1 — Пастирське городище, Черкаська обл. (Інв. № В1554); 2 — Черняхів, Київська обл. (Інв. № В1556); 3 — Капулівка, Дніпропетровська обл. (Інв. № В1557); 4 — Київ, вул. Трьохсвятительська (Інв. № В-6/78); 5—6 — місця знахідок невідомі (Інв. № В3865, В3866); 7 — Новоселівка, Харківська обл. (Інв. № В1161); 8 — Розпасіївка, Луганська обл. (Інв. № В5051)

Досліджуючи знахідку, О. Приходнюк допускає її побутування в межах існування Пастирського городища, посилаючись на аналогії в балці Майорці та Михайлівці (Приходнюк 2005, с. 31). Однак, речі на слов'янських пам'ятках походять із розмивів русла річок і не можуть бути чітким хронологічним індикатором (Березовець 1963, с. 197).

О. Супруненко розглядає Шушвалівський могильник як золотоординський некрополь із значним місцевим етнічним елементом. Вивчення поховального інвентарю встановило наступну хронологічну межу пам'ятки — межа XIII—XIV ст. (Супруненко, Приймак, Мироненко 2004, с. 30).

² <http://http://nz-hlukhiv.com.ua/muzej-arheologiyi-2/>;
<http://museum.velizariy.kiev.ua/sumy/gluhiv/images/3.15.jpg>

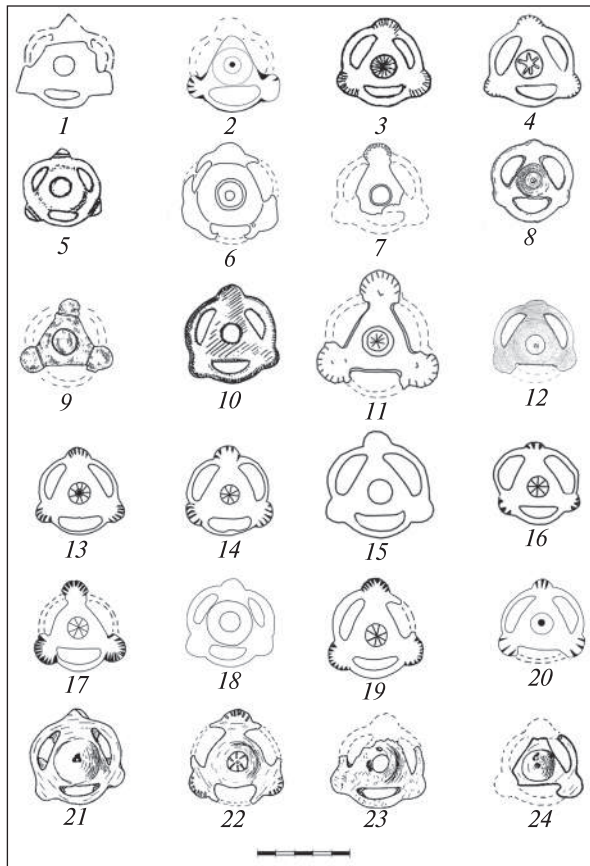

Рис. 3. Трійники другої половини XIII — початку XV ст., аналогічні розподільникам з НМІУ: 1 — Михайлівка (за М. Брайчевським); 2 — Балка Майорка (за Д. Березовцем); 3 — Горішні Плавні; 4 — Лутище; 5—7 — Засулля (всі за В. Приймаком); 8 — Рідківці (за С. Пивоваровим); 9 — Шушвалівський могильник (за О. Супруненко); 10 — Білярське городище; 11 — Псков (за І. Лабутіною); 12 — Аргамач-Пальна 3 (за А. Іншаковим); 13, 14 — місце знахідки невідоме (фонди Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького, Інв. №№ А-4008, А-4029); 15, 16 — Глухів (зберігаються в Археологічному музеї Національного історико-культурного заповідника Глухів); 17—20 — район «Куликового поля» (фонди Військово-історичного та природничого заповідника «Куликово поле» Інв. №№ А-718/35, А-945, А-122/68, А-946); 21—24 — уроч. Маячка-Гора (за Є. Калашником)

Трійник із Аргамач-Пальна-3 походить із культурних нашарувань межі XIV—XV ст., що співпадає із іншим етапом існування поселенської структури пам'ятки (Иншаков, Иншакова 2011, с. 33). Стосовно центральної частини трійника із Пскова зазначимо, що дослідження проводилися на території укріплень Окольного града, зведення яких було завершено 1465 р (Лабутіна 1994, с. 6).

Є. Калашник, враховуючи відсутність археологічних даних про постійне населення на Орелі у пізньосередньовічний час, піднімає верхню хронологічну межу датування

подібних виробів до третьої чверті XVIII ст., а саме існуванням Лівенеської фортеці на Українській лінії оборони, де довгий час несли службу імперські кавалерійські частини. Однак, матеріали, що походять з розвідок місцевого краєзнавця І. Бовкуна, були зібрані недалеко від самої фортеці в уроч. Маячка-Гора, цілком можуть не співпадати із хронологією укріплення (Калашник, Бовкун 2012, с. 119).

Згідно припущень О. Приходнюка, центром розповсюдження розглянутих розподільників на території України було Середнє Подніпров'я (Приходнюк 2005, с. 31). Схожої думки дотримується В. Приймак, але додає, що розповсюдження трійників у степах Надчорноморщини пов'язано із зіткненням давньоруського населення з вихідцями із Поволзького і Приуральського регіонів (Приймак 2014, с. 539).

На нашу думку, поширення цієї категорії знахідок територією України безперечно пов'язане із активними процесами, що проходили в цей період у південноруських степах, а саме — підкоренням половецьких племен та їхня подальша інкорпорація монголами. Відповідно до запропонованої карти місцезнаходження розподільників, центром поширення вказаних виробів став лівий берег Дніпра, а вже звідти трійники проникали в інші регіони Русі (рис. 4).

Перелічені розподільники дають певне уявлення про стилістичний декор відповідної категорії знахідок, тому їх можна поділити за орнаментом на наступні шість варіантів: солярний знак (багатопроменева зірка) (Пастирське, Горішні Плавні), шестипроменева зірка (Лутище), восьмипроменева зірка (Київ, Розпасівка, Глухів, Псков та ін.), отвір-заглиблення (Новоселівка, балка Майорка, Засулля, Рідківці, Аргамач-Пальна 3), коло вписане в коло (Черняхів) та без орнаменту (Засулля, Михайлівка, Капулівка, Глухів, Біляр). Запропоновані варіанти, в свою чергу, можуть мати по два підваріанти — наявність (а) чи відсутність (б) рифлення на напівсферах (рис. 5).

Одним із перших, хто припустив використання трійників як розподільників портупей був В. Ястребов (Ястребов 1893, с. 12, рис. 14; с. 44, рис. 24). Під час досліджень поховань Лядинського могильника було знайдено численний поясний гарнітур та рештки ременів з трійниками, виявлені *in situ* на тазі чоловічих скелетів (рис. 6, 1). Також дослідник підкреслює, що такі пояси зображені на деяких кам'яних чоловічих «бабах», де ремені перехрещувалися

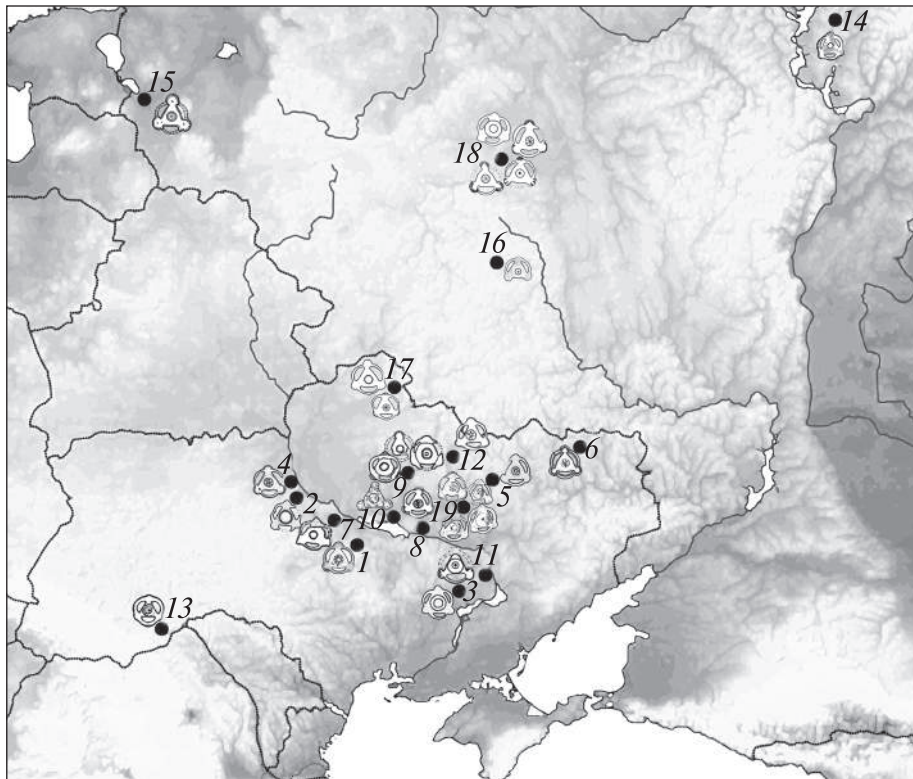

Рис. 4. Карта поширення трійників-розподільників золотоординського часу: 1 — Пастирське городище; 2 — Черняхів; 3 — Капулівка; 4 — Київ; 5 — Новоселівка; 6 — Розпасіївка; 7 — Михайлівка; 8 — Горішні Плавні; 9 — Засулля; 10 — Шушвалівський могильник; 11 — Балка Майорка; 12 — Лутище; 13 — Рідківці; 14 — Білярське городище; 15 — Псков; 16 — поселення Аргамач-Пальна 3; 17 — Глухів; 18 — район «Куликового поля»; 19 — уроч. Маячка-Гора

подібним чином на стегнах і ногах, а на місці перетинання з'єднувалися «круглими пряжками» (Ястребов 1893, с. 45).

Як вже зазначалося вище, Г. Кубарев на підставі поховань давніх тюрк Сибіру (Барбургази, Джолін, Кизирь, Юстид та ін.) трійники-розподільники пов'язав із складовими допоміжного стрілецького поясу (рис. 6, 2). Такий пояс виконував функцію сучасної розвантажувальної системи, одягався поверх обладунків та основного бойового поясу, де закріплювалася ручна холодна зброя. Для саадачного поясу була характерна наступна варіативність: з трьома (для підвішування налуча та сагайдака), двома (тільки сагайдака) та одним розподільниками (Кубарев 2005, с. 96—97).

Своїми результатами Г. Кубарев підкорегував висловлене припущення В. Молодіна,

вальної системи, одягався поверх обладунків та основного бойового поясу, де закріплювалася ручна холодна зброя. Для саадачного поясу була характерна наступна варіативність: з трьома (для підвішування налуча та сагайдака), двома (тільки сагайдака) та одним розподільниками (Кубарев 2005, с. 96—97).

		ТРІЙНИКИ-РОЗПОДІЛЬНИКИ					
		ВАРІАНТИ ОРНАМЕНТУ					
ЦЕНТР	НАПІВСФЕРИ	I	II	III	IV	V	VI
		Солярний знак	Шести-променева зірка	Восьми-променева зірка	Отвір-заглиблення	Коло вписане в коло	Без орнаменту
		a b	a b	a b	a b	a b	a b

Рис. 5. Таблиця варіантів стилістичного декору трійників золотоординського часу (заштриховані клітинки вказують на ймовірність існування такого підваріанту)

Рис. 6. Місця виявлення трійників-розподільників *in situ* та реконструкція їхнього використання: 1 — поясний набір XI ст. із Лядинського могильника (за В. Ястребовим); 2 — поховання Юстид 24 та реконструкція вигляду давньотюркського воїна, а також саадачного (стрілкового) поясу з курганної групи Кизирь (за Г. Кубаревим); 3 — Гілево II, поховання воїна та його зброєносця (?) (за В. Могильниковим); 4 — реконструкція сагайдака із Велико-Тарханського могильника (за А. Халіковим); 5 — поховання із Жаргаланду та реконструкція (за К. Тюрбатом)

Д. Савінова та В. Могильникова, які схильні були до думки щодо застосування таких розподільників на основному бойовому поясі (рис. 6, 4) (Молодин 1988, с. 89; Савинов, Павлов, Пульс 1988, с. 97; Могильников 2000, с. 24). Також доповнив твердження А. Халікова, який розглядав виявлені у похованнях давніх болгар розподільники на рештках сагайдаків як функціональні «ажурні» прикраси (рис. 6, 5) (Геннинг, Халіков 1964, с. 48, рис. 14, 3).

Поділяє думки російського колеги і монгольський археолог К. Тюрбат. Дослідження поховань, які проводилися у рамках спільного німецько-монгольського проекту в скелях Жаргаланд Хайрану провінції Ховд, виявили на покійнику *in situ* трійники разом із збереженими стінками сагайдаків й прикріпленими до них залишками шкіряних ременів з пряжками (рис. 6, 3) (Torbat, Batsukh, Bemmann

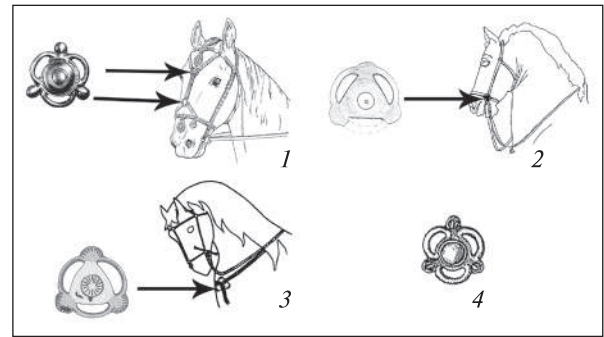

Рис. 7. Спроби застосування розподільників як складової частини кінського спорядження: 1 — налобний та нахрапний розподільник згідно реконструкції вузди з Гаївки (за А. Кірпічниковим); 2 — використання трійника з поселення Аргамач-Пальна 3 як трензель (за А. Іншаковим); 3 — підперсний розподільник упряжі (за О. Приходнюком); 4 — трійник із кургану Сапогово (за А. Люшиним)

2009, р. 377, fig. 13; Torbat, Batsch, Vatbajar 2013, р. 265).

На нашу думку, запропонована Г. Кубаревим та доповнена К. Тюрбатом реконструкція найкраще висвітлює призначення трійників. Хоча в науковій літературі поширене альтернативне бачення щодо використання розподільників як складових частин кінського спорядження (рис. 7, 1–3) (ОАК 1908, с. 95; Федоров-Давыдов 1966, с. 55, 59; Кирпичников 1973, рис. 12; Иншаков, Иншакова 2011, с. 40; Приходнюк 2005, рис. 64; Приймак 2007, с. 157). Також існують припущення, які вказують на поліфункціональне призначення виробів (Кирпичников 1973, с. 28; Кызласов 1983, с. 33; Терський 2015, с. 68). Однак, жодний із морфологічно подібних розподільників не був виявлений *in situ* в похованні з конем на скелеті тварини. Знахідка, аналогічна розподільникам із Гаївки, була виявлена під час досліджень кургану Сапогово Кемеровської обл. в Росії (рис. 7, 4). Після детального вивчення матеріалів курганних груп верхньообської культури Кузнецької котловини дослідниками, такий розподільник був віднесений до категорії поясної гарнітури розвинутого сrostкінського типу (Васютин, Онищенко 2010, с. 106, рис. 3, 6, 7).

Отже, трійники забезпечували таку систему розведення ременів, яка б не сковувала рухи воїна і відкривала швидкий доступ до дистанційної зброї. Знахідки із колекцій НМІУ репрезентують відповідну категорію розподільників, які з'єднували ремені саадачного поясу і хронологічно пов'язані з перебуванням монголів у південноруських степах. Датувати такі вироби слід не раніше ніж серединою XIII ст.,

а верхню межу, з урахуванням відомих на сьогодні знахідок, доводити до кінця XV ст. Хоча уточнення поширення та часу побутування подібних розподільників на території України вимагають подальших досліджень.

- Березовец Д.Т.* Поселение улечей на Тясмине // *Материалы и исследования по археологии СССР*. — М.: АН СССР, 1963. — № 108. — С. 145—208.
- Брайчевський М.Ю.* Неопубліковані речі часів переселення народів у Львівському історичному музеї // *Труди Канівського біогеографічного заповідника*. — К., 1952. — № 10. — С. 105—111.
- Васютин А.С., Онищенко С.С.* Кочевнические компоненты в материальной культуре населения верхнеобской культуры Кузнецкой котловины (VII—X вв.) // *Древности Сибири и центральной Азии (сборник научных трудов)*. — Горно-Алтайск: ГАГУ, 2010. — № 3. — С. 103—115.
- Геннинг В.Ф., Халиков А.Х.* Ранние болгары на Волге (Больше-Тарханский Могильник). — М.: Наука, 1964.
- Инишаков А.А., Инишакова А.В.* Комплекс вооружения служилого человека вт. пол. XIV — нач. XV вв. Елецкого княжества // *На степном пограничье: Верхний Дон в истории средневековой России*. — Елец: ЕГУ, 2011. — С. 32—45.
- Калашиник Є., Бовкун І.* Матеріальна культура Лівенської фортеці на Українській лінії // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. — Київ: НДЦ «Часи козацькі», 2012. — Вип. 21, Ч. I. — С. 114—123.
- Каргер М.В.* Древний Киев. — М.: АН СССР, 1958. — Т. 1.
- Кирпичников А.Н.* снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX—XIII вв. — Ленинград: Наука, 1973 (Свод археологических источников. — Е1—36).
- Кызласов И.Л.* Аскизская культура Южной Сибири X—XIV вв. — М.: Наука, 1983 (Свод археологических источников. — Е3—18).
- Кубарев Г.В.* Культура древних тюрок Алтая (по материалам погребальных памятников). — Новосибирск: ИАЭ СО РАН, 2005.
- Культура Биляра:* Булгарские орудия труда и оружие X—XIII вв. — М.: Наука, 1985.
- Лабутина И.К.* Раскоп 1967 г. в Окольном городе Пскова // *Археологическое изучение Пскова*. — Псков: Миклош, 1994. — С. 6—43, 216—252.
- Могильников В.А.* Гилево VII, курган 4 — памятник кимаков на Верхнем Алтае // *Татарская археология*. — Казань: ИИ АН Татарстана, 2000. — № 1—2. — С. 19—41.
- Молодин В.И., Савинов Д.Г., Елагин В.С. и др.* Бараба в тюркское время. — Новосибирск: Наука, 1988.
- Отчет императорской археологической комиссии за 1905 годъ*. — Санкт-Петербург: Типография Главного Управления Уделовъ, 1908.

- Отчет Киевской археологической экспедиции 1946 г.* // *Научный архив Института археологии Национальной академии наук Украины*. — ф. ІА/К 1946 — № 17.
- Пивоваров С.В.* Дослідження слов'янського поселення VIII—IX ст. поблизу с. Рідківці у 2010 р. // *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології (збірник наукових праць)*. — Чернівці: Прут, 2011. — Т. 2. — С. 22—37.
- Приймак В.В.* Ременные распределители эпохи средневековья // *Археологія і давня історія України*. — К.: ІА НАНУ, 2011. — Вип. 7. — С. 157—165.
- Приймак В.В.* Ременные распределители древнерусского и золотоордынского времени (новые находки) // *Верхнедонский археологический сборник*. — Липецк: ЛГПУ, 2014. — Вып. 6. — С. 538—548.
- Приходнюк О.М.* Пастирське городище. — К.; Чернівці: Зелена Буковина, 2005.
- Савинов Д.Г., Павлов П.Г., Паульс Д.Е.* Раннесредневековые впускные погребения на юге Хакасии // *Памятники археологии в зонах мелиорации Южной Сибири*. — Ленинград: АН СССР, 1988. — С. 83—103.
- Супруненко О.Б., Приймак В.В., Мироненко К.М.* Старожитності золотоординського часу Лівобережного Подніпров'я. — К.; Полтава: Археологія, 2004.
- Терський С.В.* Кочівники Північного Причорномор'я та формування спорядження слов'янської кінноти у VI—XI ст. (за археологічними даними) // *Археологія & Фортифікація України*. — Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький А.О., 2015. — С. 64—70.
- Федоров-Давыдов Г.А.* Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники. — М.: МГУ, 1966.
- Ханенко Б.И., Ханенко В.И.* Древности Поднепровья. Эпоха великого переселения народов. — Киев: Типография Кульженко С.В., 1901. — Т. 4.
- Худяков Ю.С.* Вооружение Центрально-Азиатских кочевников в эпоху раннего и развитого средневековья. — Новосибирск: Наука, 1991.
- Ястребов В.Н.* Лядинский и Томниковский могильники Тамбовской губернии // *Материалы по археологии России*. — Санкт-Петербург: Типография Скороходова И.Н., 1893. — № 10.
- Rauch Ch.* Von Täbriz über Istanbul nach Berlin // *Steppenkrieger. Reiternomaden des 7—14 Jahrhunderts aus der Mongolei*. — Bonn: LVR, 2013. — S. 100—113.
- Torbat Ts., Batsukh D., Bemmann J.* A Rock Tomb of the Ancient Turkic Period in the Zhargalant Khaihan Mountains, Khovd Aimag with the Oldest Preserved Horse-Head Fiddle in Mongolia — A Preliminary Report, Ulaanbaatar, 2008 // *Current Archaeological Research in Mongolia*. — Bonn, 2009. — P. 365—383.
- Törbat C., Batsüch D., Batbajar T.* Das Felsgrab aus Žargalant, Manchan sum, Chovd ajmag // *Steppenkrieger. Reiternomaden des 7—14 Jahrhunderts aus der Mongolei*. — Bonn: LVR, 2013. — S. 222—265.

Надійшла 27.06.2017

М.С. Осипенко

*Научный сотрудник отдела хранения фондов сектора «Средневековая археология»
Национального музея истории Украины, osyupenko.ms@gmail.com*

СААДАЧНЫЕ ТРОЙНИКИ-РАСПРЕДЕЛИТЕЛИ ЗОЛОТООРДИНСКОГО ВРЕМЕНИ

Наличие саадачных поясов у монголов трудно проследить в ходе археологических работ на памятниках, но они известны за изображениями средневековых миниатюр. Такая портупея выполняла функции современной раз-

грузочной системы, одевалась поверх доспеха и основного боевого пояса, не сковывала в движении и открывала быстрый доступ к дистанционному оружию. Особенную схему распределения ремней обеспечивали тройники.

Статья вводит в научный оборот тройники-распределители, что хранятся в фондах Национального музея истории Украины и могут быть отнесены к периоду монгольского присутствия в южнорусских степях. Также проводится систематизация уже опубликованных изделий, прослеживается их проникновение и бытование на территории Украины.

Ключевые слова: тройник-распределитель, саадак, кочевники, Золотая Орда.

Maksym S. Osypenko

Research fellow of the Department of Funds Keeping in the Mediaeval Archaeology Sector, the National Museum of Ukrainian History, osypenko.ms@gmail.com

TEES-DISTRIBUTORS FOR BOWCASES OF GOLDEN HORDE PERIOD

The existence of the Mongolian bowcase belts is difficult to trace in the course of archaeological excavations at sites, but they are known from the depictions on mediaeval miniatures. Being dressed over the armour and the main military belt, such equipment served as a modern load bearing system, did not hamper the movement, and opened a quick access to a bow. A special scheme for belts' division was provided by tees.

The tees-distributors kept in the funds of the National Museum of Ukrainian History which have not been studied before are taken into scientific investigation. They can be attributed to the period of the Mongolians' presence in the Steppes of South Rus. Also, the previously published findings are systematized, their infiltration and usage on the territory of Ukraine are traced.

Keywords: tee-distributor, bowcase, the nomads, the Golden Horde.

References

- Berezovets D.T. Poselenie ulichei na Tyasmine. *Materialy i issledovaniia po arkhologii SSSR*, Moskva: Akademiia nauk SSSR, 1963, no. 108, pp. 145-208.
- Braichevskiy M.Yu. Neopublikovani rechi chasiv pereselennia narodiv u Lvivskomu istorychnomu muzei. *Trudy Kanivskoho bioheohrafichnoho zapovidnyka*. Kyiv, 1952, no. 10, pp. 105-111.
- Fedorov-Davydov G.A. Kochevniki Vostochnoi Evropy pod vlastiu zolotoordynskikh khanov. *Arkheologicheskie pamiatniki*. Moskva: Moskovskii gosudarstvennyi universitet, 1966.
- Genning V.F., Khalikov A.H. Ranniie bolgary na Volge (Bolshe-Tarkhanskii Mogilnik). Moskva: Nauka, 1964.
- Inshakov A.A, Inshakova A.V. Kompleks vooruzheniia sluzhilogo cheloveka vt. pol. XIV-nach. XV vv. Yeletskego kniazhestva. *Na stepnom pogranchie: Verkhni Don v istorii srednevekovoi Rossii*, Yelets: Yeletskii gosudarstvennyi universitet, 2011, pp. 32-45.
- Kalashnyk Ye., Bovkun I. Materialna kultura Livenskoj fortetsi na Ukrainii linii. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoj doby v Ukraini*. Kyiv: Naukovo-doslidnyi tsentr «Chasy kozatski», 2012, iss. 21, I, pp. 114-123.
- Karger M.V. Drevnii Kyiv. Moskva: Akademiia nauk SSSR, 1958.
- Khanenko B.I., Khanenko V.I. Drevnosti Podneprovia. Epokha velikogo pereselennia narodov. Kyiv: Tipografii Kulzhenko S.V., 1901, vol. 4.
- Khudiakov Yu.S. Vooruzheniie Tsentralno-Aziatskikh kochevnikov v epokhu rannego i razvitogo srednevekovia. Novosibirsk: Nauka, 1991.
- Kirpichnikov A.N. Snariazheniie vsadnika i verkhovogo konia na Rusi IX-XIII vv. *Materialy i issledovaniia po arkhologii SSSR*, Leningrad: Nauka, 1973, E1-36.
- Kubarev G.V. Kultura drevnikh turok Altaia (po materialam pogrebalykh pamiatnikov). Novosibirsk: Institut arkhologii i etnografii sibirskogo otdeleniia Rossiiskoi akademii nauk, 2005.
- Kultura Biliara: Bulgarskiie orudiia truda i oruzhiie X-XIII vv. Moskva: Nauka, 1985.
- Kyzlasov I. L. Askizskaia kultura Yuzhnoi Sibiri X-XIV vv. *Materialy i issledovaniia po arkhologii SSSR*, Moskva: Nauka, 1983, E3-18.
- Labutina I.K. Raskop 1967 g. v Okolnom gorode Pskova. *Arkheologicheskoie izucheniie Pskova*, Pskov: Miklosh, 1994, pp. 6-43, 216-252.
- Mogilnikov V.A. Gilevo VII, kurgan 4 - pamiatnik kimakov na Verkhnem Altaie. *Tatarskaia arkhologiiia*, Kazan: Institut istorii Akademii nauk Tatarstana, 2000, no. 1-2, pp. 19-41.
- Molodin V., Savinov D.G., Yelagin V.S. i dr. Baraba v tiurkskoie vremia. Novosibirsk: Nauka, 1988.
- Otchet imperatorskoj arkhologicheskoi komisii za 1905 god. Sankt-Peterburg: Tipografii Glavnago Upravleniia Udelov, 1908.
- Otchet Kievskoi arkhologicheskoi ekspeditsii 1946 g. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkhologii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, f. IA/K 1946, no. 17.
- Pryimak V.V. Remennyye raspredeliteli epokhi srednevekovia. *Arkheolohiia i Davnia istoriia Ukrainy*, 2011, no. 7, pp. 157-165.
- Pryimak V.V. Remennyye raspredeliteli drevnerusskogo i zolotoordynskogo vremeni (novyye nakhodki). *Verkhnedonskii arkhologicheskii sbornik*. Lipetsk: Lipetskii gosudarstvennyi pedagogicheskii universitet, 2014, iss. 6, pp. 538-548.

- Prykhodniuk O.M. Pastyrskye horodyshe. Kyiv-Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2005.
- Pyvovarov S.V. Doslidzhennia slovianskoho poselennia VIII-IX st. poblyzu s. Ridkivtsi u 2010 r. *Pytannia starodavnoi ta seredniovichnoi istorii, arkhelohii ta etnolohii (zbirnyk naukovykh prats)*, Chernivtsi: Prut, 2011, vol. 2, pp. 22-37.
- Rauch Ch. Von Täbriz über Istanbul nach Berlin. *Steppenkrieger. Reiternomaden des 7-14 Jahrhunderts aus der Mongolei*, Bonn: LVR, 2013, pp. 100-113.
- Savinov D.G., Pavlov P.G., Pauls D.E. Rannesrednevekovyie vpusknyie pogrebeniia na yuge Khakasii. *Pamiatniki arkhelohii v zonakh melioratsii Yuzhnoi Sibiri*, Leningrad: Akademiia nauk SSSR, 1988, pp. 83-103.
- Suprunenko O.B., Pryimak V.V., Myronenko K.M. Starozhytnosti zolotoordynskoho chasu Livoberezhnoho Podniprov'ia. Kyiv-Poltava: «Arkheolohiia», 2004.
- Terskyi S.V. Kochivnyky Pivnichnoho Prychornomia ta formuvannia sporiadzhennia slovianskoi kinnoty u VI-XI st. (za arkhelohichnymy danymy). *Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy*, Kamianets-Podilskyi: PP Buinytskyi A.O., 2015, pp. 64-70.
- Torbat Ts., Batsukh D., Bemann J. A Rock Tomb of the Ancient Turkic Period in the Zhargalant Khaihan Mountains, Khovd Aimag with the Oldest Preserved Horse-Head Fiddle in Mongolia - A Preliminary Report, Ulaanbaatar, 2008. *Current Archaeological Research in Mongolia*, Bonn, 2009, pp. 365-383.
- Törbat C., Batsüch D., Batbajar T. Das Felsgrab aus Žargalant, Manchan sum, Chovd ajmag. *Steppenkrieger. Reiternomaden des 7-14 Jahrhunderts aus der Mongolei*, Bonn: LVR, 2013. pp. 222-265.
- Vasiutin A.S., Onishchenko S.S. Kochevnicheskie komponenty v materialnoi kulture naseleniia verkhneobskoi kultury Kuznetskoi kotloviny (VII-X vv.). *Drevnosti Sibiri i tsentralnoi Azii (sbornik nauchnykh trudov)*, Gorno-Altaysk: Gorno-Altayskii gosudarstvennyi universitet, 2010, no. 3, pp. 103-115.
- Yastrebov V.N. Liadinskii i Tomnikovskii mogilniki Tambovskoi gubernii. *Materialy po arkhelohii Rossii*, Sankt-Peterburg: Tipografiia Skorokhodova I.N., 1893, no. 10.